

# ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:342.5

## ЕТАТИСТСЬКІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

**С.В. ДЖОЛОС, кандидат юридичних наук,  
Національний університет «Одеська юридична академія»**

*Стаття присвячена дослідженню функцій держави в цілому та етатизму як важливої засади реалізації економічної функції сучасної держави зокрема. Критично осмислено сутність ринкової і планової економіки. Підкреслено грандіозну роль держави як виразника загального інтересу та інституції, що забезпечує добробут її громадян. Обґрунтовано необхідність та окреслено основні засади значного втручання держави в економіку на засадах етатизму. Запропоновано відповідні зміни до чинного законодавства.*

**Держава, право, державне втручання в економіку, економічна функція держави, етатизм, планова економіка, ринкова економіка, функції держави.**

На сучасному етапі розвитку Української держави вельми важливою є проблема забезпечення загального добробуту народу. Системна криза й численні негаразди, що мають місце в Україні протягом двох десятиліть її незалежності, та, очевидно, значною мірою коріняться в дисбалансі економічної сфери, переконливо засвідчують необґрунтованість надмірного послаблення державного регулювання економіки. Тож важливою теоретичною і практичною проблемою є перегляд основних засад економічної функції сучасної держави та внесення відповідних змін до законодавства.

На думку відомого вченого В.Ф. Погорілка, функції держави – це основні напрями чи види діяльності держави, що виражають її суть і призначення, роль та місце у суспільстві [1]. Слід підкреслити, що за сферами впливу прийнято виділяти політичну, соціальну, культурну, екологічну, економічну та ін. функції [1]. При цьому, значимість економічної діяльності держави важко переоцінити, оскільки саме вона створює матеріальну основу реалізації інших її функцій.

Дослідники О.С. Бендь та Л.Ю. Бондаренко вважають, що найбільш серйозної трансформації в умовах постмодерну та глобалізації зазнають функції держави, безпосередньо пов'язані із забезпеченням національної та економічної безпеки [2, с. 8].

У даному контексті доречно навести думку видатного вченого А.Ф. Крижановського: «Історія свідчить, що найбільших економічних (не

кажучи вже про військові) успіхів досягали народи, які вирізнялися саме у царині організованості і впорядкування своєї життєдіяльності. Тож очевидно, що таке бажане економічне процвітання у розбурханому, неусталеному суспільстві буде залишатися мріями для населення України до тих пір, поки право не стане дієвим фактором порядку, а правовий порядок – органічним компонентом правової культури суспільства у головних сферах його буття» [3, с. 174]. При цьому, на думку дослідника, «у права з економікою і політикою є немало точок перетину, тому потенціал економічних і політичних засобів підтримання порядку може бути задіяний і в забезпеченні правового порядку» [3, с. 160]. Таким чином, очевидно, що у свою чергу і політико-правові засоби є важливою засадою забезпечення економічного порядку та добробуту, які у т.ч. значно зменшують обсяг корисливих злочинів, що вельми важливо для забезпечення високого рівня правопорядку.

Як зазначають О.С. Бендь та Л.Ю. Бондаренко, «завдання збереження економічної безпеки за останні 10 років остаточно укріпило свій статус в якості основної функції держави» і прогнозують зростання ролі держави в умовах глобалізації [2, с. 8–9].

Разом із тим нині вельми популярними є ідеї надмірної демократії, лібералізму і ринкової економіки, які у кращому разі відсувають державу на другий план у питаннях управління справами суспільства, а то й взагалі заперечують її цінність.

Необхідно зазначити, що дослідженню питань, дотичних до тематики даної розвідки, було присвячено праці багатьох авторів, таких як: О.С. Бендь, Л.Ю. Бондаренко, Е.У. фон Вайцзеккер, Є.А. Дмитрієва, А.Ф. Крижановський, О.Л. Кураков, Е. Кьост, І.І. Лукашук, Л.С. Мамут, Ю.М. Оборотов, В.Ф. Погорілко, І.Г. Савченко, С.П. Сисягін, Дж. Сорос, Я. Тінберген, В.С. Філонич та ін.

При цьому ми схильні вважати, що деякі аспекти досліджуваної проблематики заслуговують дещо більшої уваги. Тож **метою** даного дослідження є виявлення загальнотеоретичних аспектів діяльності держави в цілому та її економічної функції зокрема, а також основних засад і напрямів позитивного впливу державного втручання в економіку, у т.ч. на засадах етатизму.

Дослідник І.Г. Савченко зауважує, що історично склалися два підходи до реалізації органами державної влади соціальних функцій – ліберальний (доводить шкідливість державного втручання) та етатичний (обґрунтовує необхідність державного втручання) [4, с. 7].

При цьому у сучасних умовах українському народу надзвичайно активно нав'язуються західні стандарти (серед яких є чимало неприйнятних – «свобода відносин», пріоритет права перед обов'язком, егоїзм, домінування чужої масової культури, зневага до традиційних інститутів (держави, церква, колектив, сім'я), надмірна свобода тощо) та ідеї про виключно шкідливий характер держави і наслідків її втручання у життя суспільства.

Разом із тим слід визнати, що поява свого часу на історичній арені держави є закономірним явищем, що коріниться у позитивному потенціалі

даного інституту. Очевидно, що держава постає в умовах достатньо розвинутого суспільства, яке потребує порядку та управління як визначних засад прогресивного розвитку. Таким чином, втручання держави у найрізноманітніші сфери буття суспільства (в розумних межах) є природним та необхідним для забезпечення добробуту (що є метою держави). Справедливість наведеного вище судження підтверджується досвідом: з часу появи державності практично жодне цивілізоване суспільство не повернулося назад до додержавного стану, що свідчить про загальну позитивну оцінку інституту держави, дану самим буттям.

При цьому, якщо порівняти УРСР у складі «етатистсько-тоталітарного» СРСР з сучасною «ліберально-демократичною» Україною, стає зрозуміло, що державне втручання далеко не завжди має виключно негативні наслідки. Так, рівень життя, здоров'я населення, могутності держави, правопорядку, моральності, культури, освіти, науки, медицини, соціального забезпечення, економічного розвитку тощо за часів СРСР був значно вищим, ніж сьогодні в Україні, яка за 20 років незалежності навіть не спромоглася досягти рівня економіки УРСР 1990 р. (для прикладу зазначимо, що рівень реального ВВП України на 2010 р. порівняно з 1990 р. становив тільки 65,8 %, а у 1995–2002 рр. – взагалі лише від 40 до 50 % [5]). Звідси, у свою чергу, випливає і той факт, що сучасна незалежна Україна об'єктивно менш спроможна до належного виконання функцій держави, ніж колишня УРСР.

У зв'язку із викладеним вище доречно зазначити, що нерегульована економіка, у т.ч. й ринкова, є вельми далекою від досконалості, що підтверджується численними кризами на зразок Великої Депресії 1929–1933 рр. Дж. Сорос влучно зауважив: «Фундаменталісти вважають, що ринок зорієнтовано на рівновагу і що переслідування учасниками ринку особистих інтересів найбільшою мірою відповідає інтересам суспільним. Це неправильно, оскільки від кризи фінансові ринки завжди рятувало втручання влади» [6]. При цьому серед недоліків ринкової економіки слід назвати обґрунтованість вірою (у «невидиму руку ринку») замість розуму; дисбаланс; перевитрату ресурсів (принаймні до моменту настання ринкової рівноваги на основі законів попиту і пропозиції); розшарування суспільства; некерованість економічних та ін. процесів; усунення держави, як виразника загального інтересу, від реальної участі у формуванні та перерозподілі національного багатства на основі законодавства тощо.

На думку видатного дослідника В.С. Філонича, теорії вільного ринку «з його невидимою рукою» (автор – А. Сміт) було нанесено три нищівні удари: 1) представниками «Німецької історичної школи» на чолі з Фрідріхом Лістом (котрий був одним із засновників камералістики як сукупності наук про управління державою, яку він вважав головним інструментом у системі суспільних явищ); 2) Дж. Кейнсом (чиї ідеї було покладено в основу Нового курсу Ф.Д. Рузвельта) та його послідовниками (С.С. Кузнецем, П.Е. Самуельсоном, Дж. Тобіном, Дж.Е. Мідом, Р.М. Солоу, Ф.Е. Модильяні, Л.Р. Клейном (усі – Нобелівські лауреати)); 3) економістами та діячами СРСР, при чому історичний досвід централізованого управління і планування, який було напрацьовано та

накопичено в СРСР, було вельми ефективно використано у капіталістичній системі, особливо у Франції, Японії та Італії [7, с. 68–70].

На думку В.С. Філонича, «головним фактором та умовою виходу (України з кризи) є ефективне, комплексне, науково обґрунтоване застосування концепції економічного етатизму» [7, с. 68–70]. У цьому контексті доречно нагадати, що етатизм (від фр. *l'état* – держава) – це політико-правова та суспільно-економічна теорія, яка обґрунтовує визначну цінність держави [8, с. 114] та необхідність її активного втручання у життя суспільства [9, с. 291]. При цьому ідеї етатизму обстоюють природність планомірного державного керівництва економікою, державне володіння найголовнішими галузями промисловості [10, с. 201], пряме втручання в економічну сферу [11].

Крім того, вельми небезпечним сьогодні є зростання могутності приватного капіталу, який одержує змогу впливати на державну політику і підміняє загальний інтерес (обстоюваний державою) егоїстичним інтересом олігархії. Так, за даними ООН, існує приблизно 40 тисяч транснаціональних корпорацій, що контролюють 250 тисяч зарубіжних філіалів, сукупний капітал яких складає приблизно 2,6 трильйонів доларів [12, с. 67]. З цього приводу видатний вчений Ю.М. Оборотов зазначає: «звідси очевидна не тільки неспроможність держави контролювати діяльність таких корпорацій, але й загроза поступового підкорення держав владі транснаціональних корпорацій» [13, с. 216]. Звідси випливає, що важливим завданням сучасної держави є розробка та реалізація дієвого антимонопольного та ін. законодавства (з метою недопущення концентрації надмірного капіталу та влади у приватних руках); утвердження повновладдя держави та її статусу головного суб'єкта усіх правовідносин, у т.ч. господарських.

Також слід погодитися з думкою професора Е.У. фон Вайцзеккера, який вважає, що сама по собі приватизація та лібералізація не є прогресом, що підтверджує той факт, що Західній Європі та Японії високі темпи зростання були властиві «у той час, коли лібералізація і приватизація були ще майже невідомими словами», а потужне економічне зростання сучасних Китаю та Індії має місце, коли «практично усе знаходиться під керівництвом держави» [14, с. 42].

При цьому варто звернути увагу на той факт, що плановій економіці, не зважаючи на деякі недоліки, властиво чимало позитивних рис: відсутність інфляції, або інфляція, близька до нульової; безробіття, близьке до нульового; незначне соціальне розшарування; можливість концентрації ресурсів для виконання певних важливих завдань тощо [15].

Тому сьогодні у світі все більшого визнання набирають системи, що поєднують елементи ринкової і планової економіки [16–18]. Так, на думку Я. Тінбергена, «влада повинна мати кілька різних засобів економічної політики (адже в економічних системах існують 2 основні координаційні задачі (мікро та макро). Тому... для ефективного управління економікою необхідні хоча б два координаційні механізми – плановий та ринковий» [16].

Разом із тим ми схильні вважати, що основні засади здійснення економічної функції сучасної держави сьогодні досить часто тлумачиться дещо викривлено. На думку деяких дослідників, основними принципами економічної політики сучасної держави є такі: а) держава бере на себе те, що не може зробити приватний бізнес; б) держава не конкурує з бізнесом, а допомагає йому; в) держава бере на себе деякі збитки, аби забезпечити прибуток підприємствам, іноді окремим галузям [17, с. 404].

Зазначимо, що особливо спірною є остання теза, адже, по-перше, держава є виразником загального інтересу, тож, якщо вона братиме на себе збитки приватних підприємств, загальний інтерес буде принесено в жертву приватному; по-друге, якщо у сучасності приватизується державне майно з метою підвищення економічної ефективності його використання, очевидно, що передавати у приватні руки слід виключно найбільш збиткові об'єкти, підприємства і галузі, аби, з одного боку, уникнути збитків держави (як виразника загального інтересу), а з другого, – дати змогу приватному бізнесу на практиці довести свою надзвичайну ефективність.

При цьому зрозуміло, фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства та ін. подібні діяння, які мають на меті створення передумов для передачі нібито збиткового державного підприємства у приватні руки, «розбазарювання» державного майна, мають ефективно попереджуватися, переслідуватися і суворо каратися відповідно до законодавства. Зауважимо, що необхідно провести перевірку законності актів приватизації, аби повернути державі незаконно відібране у неї майно та притягти винних до юридичної відповідальності.

Також слід додати, що «у західних країнах існує думка, що не всупереч, а саме завдяки широкому й умілому втручанню держави в ринкові відносини багато країн досягли тих економічних і технологічних висот, на яких вони зараз знаходяться» [18, с. 24].

Загалом же слід сказати, що історії відомо чимало випадків надзвичайних успіхів національної економіки завдяки втручанню держави і навіть авторитаризму, прикладами чого, окрім названих вище Китаю та Індії, є досвід абсолютних монархій Європи Нового часу (політика меркантилізму і протекціонізму) Франції часів Наполеона; Туреччини епохи Ататюрка; Німеччини за часів А. Гітлера (коли протягом 1933–1939 рр. країну було піднято з безодні до вершин світової могутності); СРСР (індустріалізація, післявоєнна відбудова 1945–1950 рр. тощо); сучасних країн Перської затоки (які, принаймні, не передали національне багатство у приватні чи іноземні руки), а також Росії, Білорусі, Казахстану, які за рівнем ВВП (ПКС) на душу населення практично не поступаються багатьом державам Європи, зокрема Болгарії, Румунії, Польщі, Словачії, Хорватії, країнам Прибалтики [19] тощо.

Тож необхідно визнати, що: а) у сучасних умовах зростає значення економічної функції держави, для успішної реалізації якої держава повинна втручатися в економіку на засадах права та етатизму; б) державне втручання в економіку необхідне для стабілізації життя суспільства, забезпечення рівності, боротьби з олігархією та створення

матеріальної основи реалізації інших функцій держави; в) державі, як виразнику загального інтересу, слід мати монополії у стратегічних сферах, володіти природними ресурсами та найбільш прибутковими об'єктами і галузями народного господарства, у т.ч. для підтримки не надто прибуткових, але необхідних сфер (соціальне забезпечення, медицина, фундаментальна наука, АПК тощо); г) важливе значення для успішної реалізації економічної функції сучасної держави належить ефективному та дієвому законодавству; протекціонізму; позитивному сальдо; збільшенню обсягів державної власності (у т.ч. за допомогою націоналізації); наповненню державного бюджету безпосередньо доходами держави; зниженню податків для малого та середнього бізнесу, що сприятиме їх розвитку та виведенню з тіні (у комплексі з іншими заходами, включаючи моніторинг доходів і видатків усіх фізичних та юридичних осіб); г) важливою засадою здійснення економічної функції сучасної держави є створення і реалізація за допомогою органів державної влади дієвого законодавства, що забезпечує пріоритет інтересів держави тощо.

Усе вказане вище нашою думкою про необхідність переосмислення та удосконалення деяких засад діяльності Кабінету Міністрів, Фонду державного майна України та ін. органів, безпосередньо пов'язаних з реалізацією економічної функції Української держави, на основі реформування нормативної бази (у бік підвищення ролі держави), яке поєднало б позитивний досвід УРСР та незалежної України. При цьому, на противагу постійному скороченню переліку об'єктів, що не підлягають приватизації, вбачається доречною розробка переліку майна, що підлягає націоналізації, та відповідних науково обґрунтованих і юридично виважених змін до законодавства. Перспективним напрямом подальшої розробки даної проблематики є конкретизація питань щодо змісту, нормативних та інституціональних засад втручання держави в економіку.

#### **Список літератури:**

1. Погорілко В.Ф. Функції держави / В.Ф. Погорілко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – Т. 6: Т–Я : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://student-lib.net/law\\_encyclopedia\\_ua](http://student-lib.net/law_encyclopedia_ua).

2. Бендь А.С. Трансформація функцій сучасного держави в контексті критичного осмислення наслідків процесу глобалізації / А.С. Бендь, Л.Ю. Бондаренко // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2006. – № 7. – С. 7–9.

3. Крижановський А.Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.Ф. Крижановський; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – 469 с.

4. Савченко І.Г. Соціальна відповідальність органів державної влади в умовах розбудови соціальної держави : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 / І.Г. Савченко ; Національна академія державного управління

при Президентові України. Харківський регіональний інститут державного управління. – Х., 2007. – 18 с.

5. Экономика Украины : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика\\_Украины](http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Украины).

6. Сорос Дж. Такого кризис мировой рынок не знал уже 60 лет : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.assessor.ru>.

7. Филонич В.С. Экономический этатизм / В.С. Филонич // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. – 2005. – № 1–2. – С. 68–70. – (Серія «Економічні науки»).

8. Мамут Л.С. Этатизм и анархизм как типы политического сознания (домарксистский период) / Л.С. Мамут. – М. : Наука, 1989. – 256 с.

9. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

10. Köst E. Juristisches Wörterbuch / E. Köst. – Bremen, 1961.

11. La Grande Encyclopédiques Larousse. 1961. – Т. 4. Art. «Etatisme».

12. Лукашук И.И. Глобализация и государство / И.И. Лукашук // Журнал российского права. – 2001. – № 4. – С. 64–75.

13. Оборотов Ю.Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания и постижению права) / Ю.Н. Оборотов. – Одесса : Юридична література, 2002. – 280 с.

14. Вайцзеккер Э.У. Границы приватизации: только сильное государство может заботиться о качестве и справедливости / Э.У. Вайцзеккер // Internationale Politik. – 2005. – № 2. – С. 40–42.

15. Плановое хозяйство : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Плановая экономика](http://ru.wikipedia.org/wiki/Плановая_экономика).

16. Тинберген Я. Пересмотр международного порядка / Я. Тинберген. – М. : Прогресс, 1980. – 384 с.

17. Кураков А.Л. Роль и значение государства в системе рыночной экономики / А.Л. Кураков, Е.А. Дмитриева // Вестник Чувашского университета. – 2008. – № 1. – С. 403–407.

18. Сисягин С.П. Современные взгляды на государственное регулирование рынка / С.П. Сисягин // Ветеринарная патология. – 2005. – № 4. – С. 21–24.

19. Список стран по ВВП (ППС) на душу населения : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.

*Статья посвящена исследованию функций государства в целом и этатизма как важнейшей основы реализации экономической функции современного государства в частности. Критически осмыслена сущность рыночной и плановой экономики. Подчеркнута грандиозная роль государства как выразителя общего интереса и институции, обеспечивающей благоденствие его граждан. Обоснована необходимость и очерчены основные принципы значительного вмешательства государства в экономику на основах этатизма. Предложены соответствующие изменения действующего законодательства.*

**Государство, право, государственное вмешательство в экономику, экономическая функция государства, этатизм, плановая экономика, рыночная экономика, функции государства.**

*This article is devoted to the problem of state functions and statism as an important ground of state economical policy. Nature of planned economy and market economy are discussed. The great role of state as an embodiment of common*

*interest and institute of common welfare providing is expressed. The necessity and main principles of state interference into economy are grounded on the base of statism. Some changes to the legislation were proposed.*

***State, law, state functions, state interference into economy, economic function of state, statism, planned economy, market economy.***